

РОДИТЕЉСКИ СТРЕС ПРИ АДАПТАЦИЈИ ДЕЦЕ НА ВРТИЋ: ИЗВОРИ СТРЕСА И ЊЕГОВ ИНТЕНЗИТЕТ*

*Дајана Дамјановић** , Ивана Михаић и Јована Јестровић*

Филозофски факултет, Универзитет у Новом Саду, Одсек психологија

Апстракт. Полазак у вртић је саставни део породичног живота и представља очекивану, односно развојну промену која породичном систему доноси бројне изазове и као такав може индуковати стрес, а од породице изискивати прилагођавање. У овом раду бавили смо се врстама и изворима родитељског стреса приликом поласка деце у вртић и при њиховој адаптацији на вртић. У првој фази истраживања спроведене су три фокус групне дискусије у којима је укупно учествовало 20 родитеља. У другој фази истраживања у којој је учествовало 163 родитеља подаци су прикупљени применом упитника. Налази указују на то да родитељи најчешће наводе стресне догађаје који су везани за дететове реакције, као и промене у дететовим стеченим навикама. Са нешто мањом учесталošћу родитељи износе сопствене емоционалне реакције и промене у функционисању породице као стресна искуства. Резултати показују да нису добијене статистички значајне разлике између очева и мајки у погледу учесталости стресног искустава. Посматрано уопштено, родитељи процењују да стресна искуства повезана са адаптацијом деце на вртић не индукују стрес високог интензитета. Поред тога, мајке период адаптације деце на вртић процењују значајно више стресним него очеви. Налази су значајни за будућа испитивања родитељског стреса при адаптацији деце на вртић и његове повезаности са оптималним функционисањем породице, као и за практичне импликације за рад са овим породицама.

Кључне речи: адаптација на вртић, родитељски стрес, фокус групе.

* *Напомена.* Рад је у оквиру пројекта *Ефекти егзистенцијалне несигурности на појединца и породицу у Србији* који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, број пројекта 179022.

** E-mail: dajana.damjanovic@gmail.com

Родитељски стрес је значајан чинилац оптималног функционисања породице и развоја родитељске улоге (Abidin, 1990; Delale, 2011; Deater-Deckard, 1998; Sepa, Frodi & Ludvisson, 2004; Skreden, Skari, Malt, Pripp, Björk, Faugli & Emblem, 2012). Родитељски стрес настаје када постоји притисак на појединца, родитеља, да у складу са нормама и очекивањима заједнице одговори на захтеве родитељства. Овај стрес подразумева стање у коме родитељи перципирају да постоји дискрепанца између личних, социјалних и материјалних ресурса и захтева родитељства (Abidin, 1990; Ćudina-Obradović, 2006; Östberg, 1999, prema: Sepa *et al.*, 2004). Истраживања указују да са чиниоцима квалитета родитељства, као што су карактеристике детета, карактеристике личности родитеља и контекст породице – родитељски стрес стоји у циркулараном односу. Карактеристике детета, односно његово понашање стога могу да јачају стрес код родитеља и обрнуто – повећање стреса код родитеља може да утиче на дететово понашање, односно на квалитет односа родитељ – дете (Coplan *et al.*, 2003). Контекст у коме породица живи може да индукује стрес, али и реакције породице на стрес могу да допринесу одржавању контекста у коме је породични систем континуирано изложен стресу. Дакле они фактори који су узрок могу бити и последица стреса у односу на друге факторе. Чиниоци родитељског стреса су у таквом међузависном односу да повећање стреса у оквиру било ког чиниоца може водити смањењу квалитета родитељства уколико други елементи не могу да га компензују (Mihic, 2007). Коначно, стрес је директно повезан са родитељском улогом и његов интензитет, између осталог, зависи и од процене родитеља о добицима и губицима од родитељства (Bornstein, 2008; Mihic, 2007).

Налази истраживања су конзистентни када се говори о негативном утицају родитељског стреса на благостање и здравље родитеља, добробит и понашање деце, њихову релацију и функционисање породице у целини (Anthonya, Anthonya, Glanvillea, Naimanb, Waandersa & Shaffer, 2005; Rodriguez & Green, 1997, prema: McMahon & Meinsb, 2012; Skreden *et al.*, 2012). Истраживања указују да постоји значајна повезаност родитељског стреса са дисфункционалним породичним обрасцима (Minić, 2009; Mihic, 2007) и појавом негативних осећања родитеља према себи и према детету (Delale, 2011). Висок ниво родитељског стреса води субоптималној интеракцији мајке са дететом, сиромашним одговорима на потребе детета и несигурној афективној вези између мајке и детета (Crnic, Greenberg & Slough, 1986). Негативна осећања и конфликти у дијади родитељ – дете повезани су са задовољством које родитељ осећа у односу на релацију са дететом што је даље повезано са перцепцијом стреса (Crnic, Gaze & Hoffman, 2005). Проучавање родитељског стреса је стога важно како би се могло деловати у правцу заштите оптималног функционисања породице и њених чланова.

Полазак детета у вртић представља развојну фазу која доноси нове задатке родитељима и породици, тражећи модификацију улога и адаптацију на нове релације. Већи теоријски и практични нагласак јесте свакако на адаптацији детета при поласку у вртић. Процес адаптације биће повезан са факторима који би се могли груписати у факторе везане за карактеристике детета и факторе везане за карактеристике родитеља односно породице, карактеристике установе, квалитет релација родитељ – дете и васпитач – дете (Свјетићанин и Суботин, 2010; Радојковић и Рађиновић, 2004; Радојковић, 2004; 2006). У овој области скоро да нема истраживања која се директно баве повезаношћу родитељског стреса и процеса адаптације деце на вртић.

Очекиване промене у функционисању детета које су резултат његове адаптације (чак и лаке), а које се тичу промена у дневном ритму, генералном емотивном тону и расположењу детета, учесталијим болестима и слично у истраживањима се препознају као значајан сегмент свакодневних микростресора за родитеље и породицу (Osterg, 1998, према: Сера *et al.*, 2004). Лонгитудинална студија спроведена у Шведској чак показује да су поремећаји ритма спавања детета јачи предиктори родитељског стреса него здравствени проблеми деце (Сера *et al.*, 2004). И друге студије указују на значај ефеката дневних стресора са којима се суочавају родитељи (Cnric & Greenberg, 1990; Kanner, Coyne, Schaefer & Lazarus, 1981, према: Сера *et al.*, 2004; Kliewer & Kung, 1998). Црниц и Гринберг (Cnric & Greenberg, 1990) свакодневне стресне догађаје везане за родитељство деле у две групе. Једну групу чине стресори везани за рутине дечијег живота (спремање за школу, спавање, храњење, свађе са сиблинзима и сл.), док у другу групу сврставају стресоре који су повезани са проблемима у понашању детета, односно са дечијим понашањем које представља изазов родитељству (дете прави несташлуке, прекида одрасле у комуникацији, не слуша родитеље и сл.). Истраживања су у показала да ће родитељи коју су свакодневно фрустрирани стресорима бити хостилнији према својој деци, те да њихове негативне реакције могу водити негативним реакцијама детета што повратно утиче на повећање незадовољства родитеља сопственом улогом и на повећање стреса (McMahon & Meinsb, 2012).

Коплан, Баукер и Коупер (Coplan, Bowker & Cooper, 2003) у свом истраживању налазе да су ефекти свакодневних стресора са којима се суочавају родитељи значајно повезани са проблемима понашања и социјалним прилагођавањем деце на вртић. Аутори закључују да дететово понашање утиче на повећање стреса код родитеља и обрнутом, већи стрес код родитеља утиче на дететово социјално прилагођавање, на основу чега препоручују да се у сваку интервенцију која је усмерена на промену понашања детета и подршку у прилагођавању на вртић укључи цела породица.

Полазак детета у вртић за родитеље значи модификацију родитељске улоге тако да заједнички одгајају дете са васпитачем. Ово је за већину породица први пут да се срећу са формалним и организованим системом васпитања, образовања и бриге о деци. Према томе, родитељи ће бити у ситуацији да одговарају на захтеве установе и дефинишу границе породичног система према институцији. То ће значити и реорганизацију породичног времена и усклађивање са дневним ритмом и искуствима детета у вртићу. Одређени сегменти породичног функционисања, посебно родитељски савез биће доступни процени друштвене заједнице и „стављени на тест” (Ћудина-Обрадовић и Обрадовић, 2006; Михаћ, 2010а; Радојковић, 2004; Радојковић и Париповић, 2004; Rimm-Kaufman & Pianta, 2000; Стојић, Дивљан и Аврамов, 2010). Стога полазак детета у вртић и период адаптације могу бити значајан развојни стрес за родитеља и породицу. У овом истраживању пошли смо од претпоставке да ће адаптација детета на вртић као таква бити ризик за појаву специфичних извора родитељског стреса. Циљ истраживања био је да утврдимо који су то стресори са којима се суочавају родитељи при поласку деце у вртић и у којој мери је период адаптације детета на вртић стресан доживљај за родитеље.

МЕТОД

Процедура. Истраживање је спроведено у две фазе. У првој фази је реализовано квалитативно истраживање са фокус групама како бисмо сазнали која су то искуства преко којих родитељи описују стрес при поласку детета у вртић и током периода адаптације (Fajgelj, 2005; Gojkov, 2007; Havelka, Kuzmanović i Popadić, 2004; Willig, 2001). Подаци добијени помоћу фокус група користили су да креирамо чек листу стресних догађаја при адаптацији деце на вртић која је примењена у другој фази истраживања чији је циљ био да стекнемо увид у учесталост стресних искустава и интезитет родитељског стреса.

Прва фаза истраживања спроведена је у три предшколске установе у Срему. Истраживачки тим окупио је по једну фокус групу у свакој од установа у сарадњи са стручним сарадницима. Фокус групе су чинили родитељи деце која су текуће године пошла у вртић. Након треће спроведене групе теме о којима су родитељи говорили су се понављале и прављење нових фокус група је заустављено. Препознато је да је већина извора стреса о којима родитељи говоре идентична у све три групе, те да је прикупљено довољно података да се стекне увид у то како родитељи доживљавају период адаптације и да се креира чек листа извора родитељског стреса.

Фокус групе су водили водитељи додатно обучени у вези са темама које се односе на предшколски развој, при чему је нагласак стављен на значај раних искустава, сепарације и превладавања кризе адаптације на

вртић на индивидуалном нивоу (дете), али и на нивоу породице. Водитељи су такође прошли кратку обуку о спровођењу фокус група као технике прикупљања података (Fajgelj, 2005; Havelka i sar., 2004).

Процедура у свим фокус групама била је иста. Учесницима је пре почетка дискусије дато да попуне листу, у коју су уписивали своје демографске податке, након чега је отворана дискусија. Фокус групне дискусије су транскрибоване. Примењена је феноменолошка анализа након чега је уследило креирање чек листе стресних искуства родитеља у периоду адаптације деце на вртић (Stewart, Shamdasani & Rook, 2007; Willig, 2001).

Друга фаза истраживања обухватила је испитивање помоћу упитника. Упитници су прослеђени вртићима предшколских установа у Срему. У свим вртићима (укљученим и у прву и у другу фазу истраживања) процедура адаптације била је иста – адаптација је била четворонедељна, сукцесивна, уз присуство родитеља. Стручним сарадницима дато је упутство о укључивању родитеља чија су деца текуће године била на адаптацији. Родитељима је уз упитнике дато и писмо које је садржало кратак опис сврхе истраживања и упутство за попуњавање. Супружници су засебно попуњавали упитнике.

Инструменти. Протокол за вођење фокус групе креиран је на основу сазнања о програму и изгледу процеса адаптације деце на вртић, увида у развојно очекиване процесе при сепрацији деце и истраживања која су се бавила родитељским стресом и свакодневним стресорима (Crnic & Greenberg, 1990; Crnic *et al.*, 1986; Hanson, Beckman, Horn, Marquart, Sandall, Grieg & Brennan, 2000; Radojković 2004, 2006; Stojčić i sar., 2010). Централне теме протокола биле су полазак детета у вртић, прилагођавање на вршњачку групу и установу, однос родитеља са васпитачем и стручним сарадницима, понашања и реакције детета у периоду адаптације, затим промене у породици настале након поласка детета у вртић. Уколико је у групи родитеља било оних који имају децу са инвалидитетом или хроничним обољењем, односно сметњама у развоју, део дискусије посвећен је одлуци да се дете упише у редован вртић и подршци социјалне мреже и стручног тима родитељу.

Чек листа стресних искустава при адаптацији деце на вртић сачињена је од 63 ставке дихотомног типа. Свака ставка представља једно стресно искуство тј. догађај, 51 ајтем се односи на стресна искуства везана за адаптацију, а 12 на адаптацију деце са сметњама у развоју. Родитељи извештавају да ли су одређени стрес имали током периода адаптације детета на вртић. Родитељима је такође дато упутство да за свако наведено искуство на скали од 1 до 10 (1 најмање, 10 највише стресно) процене колико би за њих оно било стресно, без обзира на то да ли су га доживели или не, како би се на основу ових процена креирале просечне вредности (пондери) за сваку ставку које представљају интензитет стреса које носи дато искуство. На основу суме пондера чек листом се тако

може утврдити колико су доживљени догађаји свеукупно били стресни, односно може се утврдити интензитет доживљеног стреса током периода адаптације детета на вртић.

Узорак. У првој фази истраживања укупно је учествовало 20 родитеља, (18 мајки и 2 оца) од којих 5 родитеља имају дете са инвалидитетом које је први пут уписано у редован вртић. Већина родитеља живи у брачној заједници, док је двоје у ванбрачној заједници и двоје је разведених. Старост родитеља креће се у распону од 24 до 42 године. У укупном узорку био је подједнак број родитеља са једним дететом и са двоје њих и двоје родитеља који имају по троје деце. Већина родитеља има завршену високу школу.

У упитничком делу истраживања учествовало је 163 родитеља (осамдесет две мајке и осамдесет један отац). Већину узорка чинили су парови родитеља, 78 парова, 4 самохране мајке и 3 самохрана оца. Просечна дужина брака родитељских парова била је око 6 година (распон се креће од 2 године до 25 година). Већина родитеља, односно супружника имала је по два детета (89, 5%), док је знатно мањи проценат имало по троје или четворо деце. Од укупног узорка 13 мајки и 11 очева имали су дете са сметњама у развоју које је похађало редован вртић. За ову децу је у тренутку спровођења истраживања постојао урађен индивидуални образовни план (ИОП), односно одговарајући ниво индивидуализованог начина рада са дететом. Највећи број испитаних родитеља има завршену средњу школу (64,9% мајки и 75,7% очева), а више од половине испитаних мајки и очева било је запослено (75,6% мајки и 82,7% очева).

РЕЗУЛТАТИ

Анализа података добијених фокус групама. Фокус групне дискусије су у просеку трајале деведесет минута. Резултати су добијени на основу анализе транскрипата. Регистроване су теме, односно догађаји и реакције којима родитељи описују стресно искуство током периода адаптације детета на вртић. Теме су груписане према сличности у четири домена, односно извора стреса о којима родитељи износе своје мишљење (Табела 1).

Табела 1: Регистровани извори родитељског стреса

ДОМЕН РОДИТЕЉА**Реакције родитеља**

- Негативне емоције родитеља као реакција на сепарацију, стрепња за добробит, безбедност, здравље и успех детета.
- Негативне емоције изазване недостатком подршке партнера.
- Негативне реакције везане за односа са васпитачем и задовољство радом васпитача.

Промене у породичној организацији

- Потешкоће у прилагођавању на промене у организацији обавеза и слободног времена породице.
- Потешкоће у усклађивању породичних обавеза везаних за вртић са пословним обавезама.
- Недостатак слободног времена.
- Потешкоће у балансирању између родитељске и професионалне улоге.

ДОМЕН ДЕТЕТА**Дететове емотивне реакције**

- Негативне и бурне емоције детета при сепарацији.
- Исповање образаца понашања карактеристичних за ранији узраст (регресија).

Промене у понашању детета

- Промене у раније усвојеним хигијенским навикама, промене апетита.
- Промене у односу са другим члановима породице (сиблинг).

Односи детета са вршњацима

- Потешкоће у комуникацији са другом децом.
- Насилно понашање према вршњацима.
- Насилно понашање вршњака према детету, игнорисање.

Ток адаптације

- Отежана адаптација детета.
- Дететове потешкоће да одговори на очекивања васпитача.

ДОМЕН ВРТИЋА**Стресори везани за организацију рада вртића**

- Неадекватни услови за боравак детета у установи (велик број деце, мала, непроветрена просторија, неадекватна хигијена у објекту).
- Недостатак подршке стручне службе родитељима.
- Значајне промене у раду васпитача (промена васпитача, сарадника, начина рада и сл.).

**ДОМЕН СТРЕСА РОДИТЕЉА ДЕЦЕ СА СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ
ЧИЈА ДЕЦА ПОХАЂАЈУ ВРТИЋ****Прихватање детета**

- Негативне реакције вршњачке групе, васпитача и/или других родитеља према детету и у вези са укључивањем детета у групу.

Недостатак подршке

- Непостојање стручне подршке која ће одговорити потребама детета, родитеља, породице.
- Недовољно времена посвећено/одвојено за дете од стране особља установе.
- Непостојање подршке партнера и социјалне мреже родитељу.

Реакције и понашања детета

- Неуспех детета у остваривању постављених циљева.
- Бурне емотивне реакције при сепарацији.
- Значајне промене у понашању детета од поласка у редован вртић.

Резултати истраживања добијени применом упитника. На основу регистрованих извора стреса креирана је чек листа стресних искустава. За свако искуство родитељи су процењивали да ли им се догодило и који интензитет стреса носи.

Разлике у учесталости стресних искустава. Учесталост је анализирана на основу фреквенција догађаја за које родитељи извештавају да су их доживели. Фреквенције су груписане у домене и налазе се у распону од максималне регистроване фреквенције чија је вредност 47 до минималне, односно нулте фреквенције (догађај који није доживео ниједан родитељ из узорка). Сваки домен дефинисан је у распону од по 10 јединица: најучеталија стресна искуства (догађаји са фреквенцијама у распону од 47–30), искуства са средњом (30–20) и ниском учесталашћу (20–10) и искуства са изразито ниском фреквенцијом (мање од 10). На основу података у Табели 2 може се приметити да је највећи број догађаја имао изразито ниске фреквенције.

Да би се испитале разлике које се односе на учесталости о којима извештавају мајке и очеви, примењен је Хи квадрат тест. Резултати су показали да не постоји статистички значајна разлика у добијеним фреквенцијама стресних искустава између мајки и очева (Хи квадрат=33,36 $p < 0,05$).

Табела 2: Дистрибуција фреквенција стресних искустава

Домен фреквенција стресних искустава	Број догађаја у наведеном распону фреквенција	
	Мајке	Очеви
Стресна искуства са највећим добијеним фреквенцијама у распону од 47–30	6	6
Стресна искуства са средњим фреквенцијама у распону од 30–20	8	4
Стресна искуства са ниским фреквенцијама у распону од 20–10	16	17
Стресна искуства са изразито ниском фреквенцијом у распону од 10–0	33	36

Учесталост стресних искустава о којима извештавају мајке. У подзорку мајки највећи број стресних искустава имао је фреквенцију испод 10 (Табела 2). Добијени подаци указују да су најучесталија стресна искуства, које је доживело преко 50% испитаних мајки, везана за дететове реакције и промене у навикама у периоду адаптације, као и за негативне емоције које се јављају код мајки при сепарацији од детета. Стресна искуства која је доживело мање од 5% мајки односе се на лоше физичке

услове у вртићу, недостатак времена за себе и другу децу, неприхватање детета од стране вршњачке групе, неадекватан одговор стручне службе на потребе детета (Табела 3).

Табела 3: Учесталост стресних искустава у периоду адаптације детета на вртић у подзорку мајки

Стресна искуства у периоду адаптације деце на вртић	Процент мајки које су доживеле стрес
Од када је дете кренуло у вртић, све чешће је било прехлађено.	58,8
Био сам тужан/била сам тужна кад оставим дете у вртићу.	56,8
Време спавања и време за оброке у вртићу разликовало се од оног на шта је дете навикло код куће.	53,1
Услови за боравак детета у вртићу били су лоши (велики број деце, мала, непроветрена просторија, неадекватна хигијена у објекту...).	4,9
Имао/ла сам мање времена да се посветим другој деци током адаптације детета.	4,2
Довођење детета у вртић ми је одузимало пуно времена.	3,8
Дете није желело да се дружи са другом децом.	3,7
Стручна служба није адекватно одговорила на потребе мог детета.	2,5
Друга деца нису желела да се друже са мојим дететом.	1,2
Током процеса адаптације променили смо место становања.	1,2

Највећи проценат мајки деце са сметњама у развоју извештава да им се у периоду адаптације деце на вртић десило да немају социјалну подршку ни подршку партнера у вези са тим да њихово детете похађа редован вртић. У Табели 4 приказана су најучеталија (изнад 7%) и најмање учестала искуства (које је доживело 5% мајки).

Табела 4: Учесталост стресних искустава у периоду адаптације деце са сметњама у развоју унутар подзорака мајки деце са сметњама у развоју

Стресна искуства у периоду адаптације деце на вртић	Процент мајки које су доживеле стресор
Нисам имао/ла подршку родбине приликом доношења одлуке о поласку детета у редован вртић.	15
Нисам имао/ла подршку партнера приликом доношења одлуке о поласку детета у редован вртић.	10
Други родитељи нису прихватили то што моје дете иде у редован вртић.	9,1
Дете није довољно напредовало (колико је то било предвиђено програмом).	7,4
У вртићу није постојала стручна особа која би одговорила на потребе мог детета.	7,1
Морао/ла сам да останем са дететом у вртићу па нисам имао/ла довољно времена за своје обавезе.	5
Нисам имао/ла подршку пријатеља приликом доношења одлуке о поласку детета у редован вртић.	5

Учесталост стресних искустава о којем извештавају очеви. Највећи број стресних искустава о којима извештавају очеви имало је фреквенцију испод 10 (Табела 2), као и у подзорку мајки. Само једно стресно искуство из целокупне чек листе доживело је преко 50% испитаних очева и то оно које се тиче чешћих здравствених проблема код детета у периоду адаптације. Сва остала стресна искуства из чек листе имала су ниске фреквенције. У Табели 5 приказана су стресна искуства са изразито ниском учесталашћу које је доживело мање од 5% очева.

У подгрупи очева деце са сметњама у развоју као најзначајније стресно искуство у периоду адаптације издваја се недостатак стручне подршке детету, као и промене у личној организацији времена, односно обавеза. У Табели 6 приказана су најучесталија (изнад 6%) и најмање учестала стресна искуства (3,2%). За разлику од мајки (Табела 4) мањи број очева извештава о недостатку социјалне подршке и подршке партнера у вези са тим да њихово дете похађа редован вртић.

Табела 5: Учесталост стресних искустава у периоду адаптације детета на вртић у подузроку очева

Стресна искуства у периоду адаптације деце на вртић	Процент очева који су доживели стресор
Од када је дете кренуло у вртић, све чешће је било прехлађено.	54,5
Дете је трпело понављано насиље од стране друге деце.	2,6
Дете није прихватило васпитача/ицу.	2,6
Васпитач/ица се није адекватно бринуо/ла о мом детету.	2,6
Услови за боравак детета у вртићу били су лоши (велик број деце, мала, непроветрена просторија, неадекватна хигијена у објекту...).	2,6
Стручна служба није адекватно одговорила на потребе мог детета.	2,6
Друга деца нису желела да се друже са мојим дететом.	2,5
Током процеса адаптације променили смо место становања.	2,5

Табела 6: Учесталост стресних искустава у периоду адаптације деце са сметњама у развоју у подузроку очева деце са сметњама у развоју

Стресна искуства догађај у периоду адаптације деце на вртић	Процент очева које су доживеле стресор
У вртићу није постојала стручна особа која би одговорила на потребе мог детета.	12,9
Морало/ла сам да останем са дететом у вртићу па нисам имао/ла довољно времена за своје обавезе.	10
Нисам имао/ла подршку родбине око одлуке о поласку детета у редован вртић.	6,5
Дете није довољно напредовало (колико је то било предвиђено програмом).	3,2
Други родитељи нису прихватили то што моје дете иде у редован вртић.	3,2
Нисам имао/ла подршку партнера око одлуке о поласку детета у редован вртић.	3,2
Нисам имао/ла подршку пријатеља око одлуке о поласку детета у редован вртић.	3,2

Интензитет стреса који носе стресна искуства у периоду адаптације детета на вртић. Испитаници су процену стресности сваког наведеног искуства вршили на скали од 1 до 10 (1 најмање – 10 највише стресно). Да би се добио интензитет стреса за сваки стресни догађај, рачунате су просечне вредности оцена испитаника.

За проверу разлика у проценама интензитета стреса примењен је т-тест за зависне узорке (с обзиром на то да су и очеви и мајке из узорка описивали искуство адаптације истог детета). Резултати су показали да постоји статистички значајна разлика између очева и мајки у процени интензитета стреса који носе одређени догађаји ($t=9,2$; $p<0,01$). Мајке процењују да стресори везани за адаптацију деце на вртић носе значајно виши ниво стреса ($M=3,53$) у односу на процене које дају очеви ($M=3,03$).

Анализа процена стресности догађаја показала је да ниједном стресном искуству није додељена вредност већа од 6. На основу дате скале за процену интензитета стреса креиране су категорије: домен високих (од 10 до 7), средњих (од 6 до 3) и ниских оцена, односно интензитета стреса (испод 3). Прегледом дистрибуције одговора у дефинисаним категоријама може се приметити да родитељи стресна искуства везана за период адаптације перципирају као средње и ниско стресна, с тим што мајке за већи број стресних искуства сматрају да носе стрес из домена средњег интензитета, односно да период адаптације доживљавају нешто стреснијим него очеви (Табела 7).

Табела 7: Заступљеност стресних искуства у доменима високог, средњег и ниског интензитета стреса

Процене интензитета стреса на скали од 1 до 10	Процент стресних искустава		Распон просечних додељених оцена при процени интензитета стреса	
	Мајке	Очеви	Мајке	Очеви
Домен високих оцена 10–7	0	0	0	0
Домен средњих оцена 6–3	74,6	44,4	6–3,2	5,6–3
Домен ниских оцена 3–0	23,8	55,5	2,9–2	2,9–2,1

У Табели 8 приказана су она стресна искуства која су мајке процениле просечном оценом вишом од 5. Дакле, као стреснија и искуства поцењена као ниско стресна са просечним оценама нижим од 2,5. У датој табели су такође приказана и стресна искуства мајки деце са сметњама у развоју. Анализа перцепције интензитета стреса показала је да мајке деце са сметњама у развоју ниједно искуство нису процениле просечном

оценом вишом од 3,8. У Табели 8 су дата искуства мајки која упућују на највиши (3,8 и 3,7) и најнижи (2,6) процењени интензитет стреса.

Табела 8: Искустава која мајке процењују као највише и најмање стресна

Стресно искуство	Просечне вредности процењеног интензитета стреса на скали 1 до 10
Од када је дете кренуло у вртић, све чешће је било прехлађено.	6
Био/ла сам тужан/а кад оставим дете у вртићу.	5,7
Током процеса адаптације дете је скоро сваки дан плакало.	5,2
Приликом остављања у вртић дете је плакало и требало му је дуго да се смири.	5,1
Друго дете је повредило моје дете.	5
Није било довољно родитељских састанака.	2,5
Довођење детета у вртић ми је одузимало пуно времена.	2
Део чек листе који се односи на родитељски стреса при адаптацији деце са сметњама у развоју	
Дете није довољно напредовало (колико је то било предвиђено програмом).	3,8
Други родитељи нису прихватили то што моје дете иде у редован вртић.	3,7
Морало/ла сам да останем са дететом у вртићу па нисам имао/ла довољно времена за своје обавезе.	2,6

У Табели 9 приказана су стресна искуства која су очеви проценили просечном оценом изнад 5: као стреснија и искуства процењена просечним оценама нижим од 2,5, односно као ниско стресна. У Табели 9 су такође приказана и стресна искустава очева деце са сметњама у развоју. Анализа је показала да ниједно искуство није добило просечну вредност вишу од 3, односно за сва искуства је процењено да носе низак степен интензитета стреса. Најнижу просечну оцену (2,5) добила су два искуства из дате чек листе (Табела 9).

Табела 9: Искустава која очеви процењују као највише и најмање стресна

Стресно искуство	Просечне вредности процењеног интензитета стреса на скали 1 до 10
Од када је је дете кренуло у вртић, све чешће је било прехлађено.	6
Био/ла сам тужан/а кад оставим дете у вртићу.	5,7
Током процеса адаптације дете је скоро сваки дан плакало.	5,2
Приликом остављања у вртић дете је плакало и требало му је дуго да се смири.	5,1
Друго дете је повредило моје дете.	5
Вртић се налази далеко од нашег места становања.	2,5
Није било довољно родитељских састанака.	2,5
Довођење детета у вртић ми је одузимало пуно времена.	2
Део чек листе који се односи на родитељски стреса при адаптацији деце са сметњама у развоју	
Друга деца су запиткивала о инвалидитету мог детета.	3
Нисам имао/ла подршку родбине око одлуке о поласку детета у редован вртић.	3
Нисам имао/ла подршку пријатеља око одлуке о поласку детета у редован вртић.	3
Друга деца су одбацивала моје дете.	2,5
Морало/ла сам да останем са дететом у вртићу па нисам имао/ла довољно времена за своје обавезе.	2,5

ДИСКУСИЈА

Полазак у вртић данас чини саставни део живота готово сваке породице, па и оне у којој родитељи нису запослени, и стога ће за већину породица представљати нормативну и развојну промену. Период адап-

тације детета на вртић уноси новине и изазове у породични систем. Као такву, адаптацију може пратити несклад и неравнотежа у породичном систему, што може индуковати стрес и тензију, а од породице изискивати додатно прилагођавање. У овом раду настојали смо да уочимо како родитељи описују стрес при поласку детета у вртић, а затим да даљим истраживањима отворимо питања везана за факторе који су повезани са стресом. Поред тога, будући да је од 2011. године законом подстакнуто и омогућено да деца са инвалидитетом похађају редовне школе и вртиће (Закон о основана система образовања и васпитања), истраживање је обухватило и родитеље деце са инвалидитетом (односно деце са сметњама у развоју), која похађају редован вртић, како би се анализирано искуство родитеља у овом контексту, пре свега због креирања адекватних активности превентивних и саветодавних програма.

Резултати добијени са фокус групних дискусија указали су да се могу издвојити четири домена извора стреса: домен родитеља, детета, вртића и домен стреса који се тиче стресних догађаја са којима се срећу родитељи деце са сметњама у развоју.

Добијени домени стреса поклапају се са доменима чинилаца квалитета родитељства о којима говоре различити модели квалитета родитељске бриге: домен карактеристика детета, родитељства и породице и домен заједнице – вртић (Mihić, 2007). На основу тога може се рећи да ову фазу родитељства прате изазови који се односе на квалитет родитељства и родитељску улогу, те да су извори стреса везани за адаптацију и промене видљиви у свим сегментима чинилаца квалитета родитељског функционисања.

Резултати упитничког дела истраживања указали су на то да најзначајнији извор стреса представљају уочене промене код детета током периода адаптације. Највећи број мајки описује да им се десило да је дете од поласка у вртић било чешће прехлађено и да су се промениле дететове навике и свакодневна рутина. Иако ове догађаје родитељи не процењују као високо стресне, важно је уочити да управо промене у дневном ритму деце аутори, који се баве родитељским стресом, препознају као ризик за појаву родитељског стреса (Sera *et al.*, 2004). Резултати нашег истраживања указују, између осталог, да готово више од половине мајки извештава да су биле тужне приликом одвајања од детета. Овај податак није занемарљив с обзиром на то да негативне емотивне реакције код родитеља могу утицати на квалитет родитељства, релацију родитељ–дете, и тиме индуковати додатни ниво стреса (Mihić, 2007; Crnic *et al.*, 2005). У подзорку очева најзначајније стресно искуство везано је за чешће прехладе које је дете имало током периода адаптације на вртић, док су за остала искуства добијене су изразито ниске фреквенције. У односу на подзорак мајки, код очева се могу приметити, уопштено посматрано, ниже фреквенције стресних искустава иако резултати не указују на статистички значајну разлику.

Добијени подаци о учесталости стресних искуства везаних за адаптацију деце са сметњама у развоју указују да је мали број родитеља доживео наведена стресна искуства. Могуће је да је овај податак добијен због малог броја родитеља деце са инвалидитетом који су учествовали у истраживању (13 мајки и 11 очева) па се даљим истраживањима на већем узорку овај налаз може детаљније проверити. Занимљиво је да се, и на овако малом узорку, могу уочити разлике између очева и мајки у погледу врсте најчешћих стресних искустава. Мајке чешће извештавају о одсуству подршке партнера и социјалне мреже при упису детета у редован вртић, док се код очева као најзначајни извори стреса издвајају стресна искуства везана за недостатак стручне подршке која би одговарала потребама њиховог детета и недостатак слободног времена због обавеза везаних за адаптацију детета. С обзиром на то да истраживања показују да је социјална подршка бафер за ефекте родитељског стреса (Sera *et al.*, 2004), недостатак подршке о коме мајке извештавају посебно је важан за праксу и превенцију негативних ефеката стреса. Стога би било значајно ове резултате проверити на ширем узорку. Такође, будућа истраживања би могла укључити меру квалитета програма адаптације који се спороводи у датој установи и степен спремности установе за пријем деце са сметњама у развоју као фактор који би могао бити повезан са стресом који за родитеље носи овај период живота детета и породице.

Добијене процене родитеља о степену стресности искуства везаног за адаптацију деце на вртић говоре о релативно ниском интезитету стреса. Овакве процене смо могли очекивати с обзиром на то да полазак деце у вртић представља развојну промену. Ипак, како истраживања упозоравају на повезаност родитељског стреса са опадањем квалитета релације родитељ–дете и на значајност дневних микростресора за повећање родитељског стреса и његових ефеката (Crnic & Greenberg, 1990; Kliewer & Kung, 1998), за праксу је посебно значајно препознавање извора стреса када је у питању адаптација деце на вртић. Поред тога, истраживања показују да су ефекти свакодневних стресора са којима се суочавају родитељи значајно повезани са проблемима понашања и социјалним прилагођавањем деце у вртићу (Corplan *et al.*, 2003), па се сазнање о стресним искуствима везаним за адаптацију – на која указује наше истраживање, може користити за смањивање стреса и креирање адекватне подршке у циљу превенције проблема у понашању и прилагођавању деце.

Резултати такође указују на то да постоји значајна разлика између мајки и очева у погледу процењеног интезитета родитељског стреса који носи период адаптације. Овај податак је интересантан у светлу теорија које се баве укљученошћу оца у бригу о детету (La Rossa, 1988; Mihić, 2010b; 2010c; 2011; Saracho & Spodek, 2008). Налаз да очеви период адаптације процењују значајно мање стресним у односу на мајке могао би указивати на то да су очеви из нашег узрока потенцијално мање укључени у бригу о деци у периоду адаптације, те да адаптацију не доживљају

једнако стресном као мајке. Даље се можемо питати да ли мајкама у периоду адаптације детета на вртић треба више подршке и да ли је потребно радити на већој укључености очева како би се постигао баланс међу улогама и унутар родитељског савеза. Ипак, препорука за будућа истраживања јесте да се као контрлона варијабла уведе мера укључености оца у адаптацију, што се може операционализовати преко учесталости са којом један, односно други родитељ доводи дете у вртић, учешћа у активностима вртића у периоду адаптације и слично.

Родитељима би требало поново задати чек листе стресних искуства како би се испитала њихова поузданост. Такође, с обзиром на то да су одређена стресна искуства имала изузетно ниске фреквенције, даља истраживања би могла бити усмерена и на скраћивање скале. Мерењем родитељског стреса при адаптацији деце на овај начин стиче се увид у врсте стресних искуства, али се указује и на интензитет стреса који родитељ доживи у овој развојној фази што може да користи у преиспитивању модела квалитета родитељства и његовог значаја за превладавање стреса при адаптацији деце на вртић, као и за успешно решавање развојних задатка породице. Поред тога, овако креирана чек листа, а посебно добијање њене краће верзије, може да има практичан значај и да се користи у предшколским установама за испитивање потреба родитеља и спровођење специфичних интервенција намењених конкретним породицама одређене васпитне групе или јединице.

Закључак

Период поласка детета у вртић и његова адаптација, као развојне промене, прате изазови који се тичу квалитета родитељства. Ефекат родитељског стреса на понашање детета и његову добробит најчешће се објашњавају из социоеколошке перспективе, која говори о утицају породичног система на дете и родитеља. Посматрано са овог становишта, родитељски стрес ће реметити однос између родитеља и детета. Системске породичне теорије говоре о ефекту свакодневног родитељског стреса на појачавање већ постојећих потешкоћа родитељског савеза, што се даље одражава на релацију родитеља са дететом (Belsky, Crnic & Gable, 1995; Compas *et al.*, 1989, Creasey & Reese, 1996, Bronfenbrenner, 1979, 1989, према: Coplan *et al.*, 2003). Према томе, интервенције усмерене како на превенцију, тако и на превладавање стреса у периоду адаптације детета на вртић биће веома важне за оптимално функционисање породице. Изучавање стресора и потенцијално стресног искуства за родитеље у овој фази животног циклуса породице чини се неопходним за креирање целисходне подршке породици. У вртићима постоји дугогодишња пракса осмишљавања програма адаптације како би се дете што безболније одвојило од породице и навикло на колектив. Заједничке карактеристике различитих програма представљају фокусирање на нормализацију

сепарације као развојно очекиваног процеса, sukcesивност у увођењу промена, одређивање правила и пружањем подршке родитељима и саосећањем са њима (Radojković 2004, 2006; Stojić i sar., 2010). Програми који су директно усмерени на превладавање стреса и адаптацију на ову развојну кризу детета код родитеља су ретки и несистематични. Резултати овог истраживања, поред налаза истраживања која се баве факторима повезаним са родитељским стресом и прилагођавањем породице на полазак детета у вртић – значајан су извор смерница за рад на овом пољу.

Коришћена литература

- Abidin, R. R. (1990). Introduction to the special issue: The stress of parenting. *Journal of Clinical Child Psychology*, Vol. 19, No. 4, 298–301. DOI: 10.1207/s15374424jccp1904_1
- Anthonya, L. G., Anthonya, B. J., Glanvillea, D. N., Naimanb, D. Q., Waandersa, Ch. & Shaffer, S. (2005). The relationships between parenting stress, parenting behaviour and pre-schoolers' social competence and behaviour problems in the classroom. *Infant and Child Development*, Vol. 14, 133–154. DOI:10.1002/icd.385.
- Baker, B., McIntyre, L., L., Blacher, J., Crnic, K., Edelbrock, C. & Low, C. (2003). Pre-school children with and without developmental delay: Behaviour problems and parenting stress over time. *Journal of Intellectual Disability Research*, Vol. 47, No. 4/5, 217–230. DOI: 10.1046/j.1365-2788.2003.00484.x
- Belsky, J., Crnic, K. & Gable, S., (1995). The determinants of coparenting in families with toddler boys: Spousal differences and daily hassles. *Child Development*, Vol. 66, 629–642. DOI: 10.1111/j.1467-8624.1995.tb00894.x
- Bornstein, M. H. (2008). *Handbook of parenting: Volume 4 social conditions and applied parenting*. New Jersey: Taylor & Francis. Retrieved May 20, 2013 from the World Wide Web http://books.google.rs/books?hl=en&lr=&id=nfP9dKYn73cC&oi=fnd&pg=PR2&dq=Handbook+of+Parenting,+Second+Edition++edited+by+Marc+H.+Bornstein&ots=IPwHtkgyQh&sig=73tKHgp8GQ4wbWBW2i2EhPXtAkg&redir_esc=y#v=onepage&q=Handbook%20of%20Parenting%2C%20Second%20Edition%20%20edited%20by%20Marc%20H.%20Bornstein&f=false
- Cvjetičanin, N. i Subotin, J. (2010). Stepen zadovoljstva roditelja procesom adaptacije dece u jaslicama – primer dobre prakse. *Pedagoška stvarnost*, Vol. LVI, Br. 9–10, 893–901.
- Coplan, R. J., Bowker, A. & Cooper. S. M. (2003). Parenting daily hassles, child temperament, and social adjustment in preschool. *Early Childhood Research Quarterly*, Vol. 18, 376–395. DOI:10.1016/S0885-2006(03)00045-0
- Crnic, K. A., Greenberg, M., T. & Slough, N. M. (1986). Early stress and social support influences on mothers' and high-risk infants' functioning in late infancy. *Infant mental health journal*, Vol. 7, No. 1, 19–33.
- Crnic, K. A. & Greenberg, M. T. (1990). Minor parenting stresses with young children. *Child Development*, Vol. 61, 1628–1637. DOI: 10.1111/j.1467-8624.1990.tb02889.x.
- Crnic, K. A., Gaze, Ch. & Hoffman, C. (2005). Cumulative parenting stress across the pre-school period: Relations to maternal parenting and child behaviour at age 5. *Infant and Child Development*, Vol. 14, 117–132. DOI:10.1002/icd.384
- Čudina-Obradović, M. & Obradović, J. (2006). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Golden marketing – tehnička knjiga.
- Deater-Deckard, K. (1998). Parenting stress and child adjustment: Some old hypotheses and new questions. *Clinical Psychology, Science and Practice*, Vol. 5, No. 3, 314–332.

- Delale, E. A. (2011). Povezanost doživljaja roditeljske kompetentnosti i emocionalne izražajnosti s intenzitetom roditeljskog stresa majki. *Psihologijske teme*, Vol. 20, Br. 2, 187–212.
- Fajgelj, S. (2005). *Metode istraživanja ponašanja*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Gojkov, G. (2007). *Kvalitativna istraživačka paradigma u pedagogiji – prilozi kvalitativnim istraživanjima u pedagogiji*. Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača – Vršac.
- Havelka, N., Kuzmanović, B. i Popadić, D. (2004). *Metode i tehnike socijalnopsiholoških istraživanja*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Hanson, M. J., Beckman, P. J., Horn, E., Marquart, J., Sandall, S. R., Greig, D. & Elizabeth Brennan, E. (2000). Entering preschool: Family and professional experiences in this transition process. *Journal of Early Intervention*, Vol. 23, No. 4, 279–293. DOI: 10.1177/10538151000230040701.
- Kliwer, W. & Kung, E. (1998). Family moderators of the relation between hassles and behavior problems in inner-city youth. *Journal of Clinical Child Psychology*, Vol. 27, 278–292. DOI: 10.1207/s15374424jccp2703_5
- La Rossa, R. (1988). Fatherhood and social change. *Family Relations*, Vol. 37, 451–457.
- McMahona, C. A. & Meinsb, E. (2012). Mind-mindedness, parenting stress, and emotional availability in mothers of preschoolers. *Early Childhood Research Quarterly*, Vol. 27, 245–252. DOI:10.1016/j.ecresq.2011.08.002.
- Mihić, I. (2007). *Roditeljstvo u porodicama sa adolescentom: faktori kvaliteta*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Minić, J. (2009). Porodica u krizi. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Prištini*, Br. 39, 425–435.
- Mihić, I. (2010a). Procena kvaliteta sigurne baze u odnosu sa majkom na jaslenom uzrastu: primer skale. *Primenjena psihologija*, Br. 4, 337–355.
- Mihić, I. (2010b). Uključenost oca u brigu o detetu: efekti očevih iskustava iz porodice porekla i kvaliteta relacija u porodici prokreacije. *Primenjena psihologija*, Br. 3, 197–222.
- Mihić, I. (2010c). Efekti regulatorskog ponašanja majke na uključenost oca u brigu o detetu predškolskog uzrasta. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, Vol. 42, Br. 2, 277–291. DOI: 10.2298/ZIP11002277M.
- Mihić, I. (2011). Samoprocena uključenosti oca u porodicama sa predškolskim detetom sa teritorije Vojvodine. *Porodice u Vojvodini: razvoj porodičnih uloga*, 61–74.
- Radojković, D. i Paripović, Ž. (2004). Roditelji kao aktivni učesnici u prilagođavanju dece jaslicama. *Pedagoška stvarnost*, Vol. L, Br. 3–4, 311–318.
- Radojković, D. (2004). Adaptacija dece na jaslice. *Pedagoška stvarnost*, Vol. L, Br. 9–10, 787–795.
- Radojković, D. (2006). Praćenje procesa adaptacije dece ranog uzrasta u jaslicama uz roditelje. *Pedagoška stvarnost*, Vol. LII, Br. 5–6, 436–463.
- Rimm-Kaufman, S. & Pianta, R. C. (2000). An ecological perspective on the transition to kindergarten: A theoretical framework to guide empirical research. *Journal of Applied Developmental Psychology*, Vol. 21, No. 5, 491–511.
- Saracho, O. N. & Spodek, B. (2008). Fathers: The ‘invisible’ parents. *Early Child Development and Care*, Vol. 178, 821–836. DOI: 10.1080/03004430802352244.
- Sepa, A., Frodi, A. & Ludvisson, J. (2004). Psychosocial correlates of parenting stress, lack of support and lack of confidence/security. *Scandinavian Journal of Psychology*, Vol. 45, 169–179.
- Stewart, D. W., Shamdasani, P. N. & Rook, D. (2007). Analyzing focus group data. In L. Bickaman & D. J. Rog (Ed.), *Focus groups: Theory and practice* (pp. 109–134). California: Sage Publication. Retrived August 19, 2013 from http://www.sagepub.com/upm-data/11007_Chapter_7.pdf

- Stojić, O., Divljan, S. i Avramov, N. (2010). Adaptacija dece jaslenog uzrasta u kontekstu teorije afektivne vezanosti: iskustva predškolskih ustanova Srema. *Primenjenja psihologija*, Br. 4, 357–376.
- Skreden, M., Skari, H., Malt, U. F., Pripp, A. H., Björk, M. D., Faugli, A. & Emblem, R. (2012). Parenting stress and emotional wellbeing in mothers and fathers of preschool children. *Scandinavian Journal of Public Health*, Vol. 40, 596–604. DOI: 10.1177/1403494812460347.
- Willig, C. (2001). *Introducing qualitative research in psychology: Adventures in theory and method*. Philadelphia: Open University Press.
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (2011). *Službeni Glasnik RS*, Br. 72/2009, 52/2001. 55/2012. Retrived May 15, 2013 from World Wide Web http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovama_sistema_obrazovanja_i_vaspitanja.html

Примљено 27.01.2014; прихваћено за штампу 02.06.2014.

Dajana Damjanović, Ivana Mihić and Jovana Jestrović
PARENTAL STRESS IN CHILDREN'S ADAPTATION TO
KINDERGARTEN: SOURCES AND INTENSITY OF STRESS

Abstract

The transition to kindergarten is a part of family life cycle and an expected developmental change that can induce stress and as such requires family adjustment. In this paper we deal with the types and sources of parental stress when a child enters the kindergarten and during the period of his/her adaptation. In the first phase of the study we conducted three focus group discussions, in which 20 parents participated. The second phase was designed for the questionnaire survey, in which the sample consisted of 163 parents. The data suggest that in parents' experience the most frequent are stressful events related to the child's reactions and changes in the child's acquired habits. With less frequency parents reported about stress related to their own emotional reactions and changes in the family functioning. When compared, no significant differences were found between the fathers and mothers in terms of the frequency of the reported stress. Generally, parents estimate that stressful experience associated with children's adaptation to kindergarten does not induce highly intense stress. Additionally, we found that mothers perceive the children's period of adaptation to kindergarten significantly more stressful than fathers. Research findings can be important for future investigations about the effects of parental stress in the period of children's adaptation to kindergarten on optimal family functioning, and for the practical implications for working with these families.

Keywords: adaptation to kindergarten, parental stress, focus groups.

Даяна Дамьянович, Ивана Михич и Йована Естрович
РОДИТЕЛЬСКИЙ СТРЕСС ПРИ АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ НА ДЕТСКИЙ САД:
ИСТОЧНИКИ И ИНТЕНСИВНОСТЬ СТРЕССА

Резюме

Начало воспитания в детском саду является составной частью семейной жизни. Оно представляет собой ожидаемую перемену в развитии ребенка, которая семейную систему сталкивает с многочисленными вызовами и поэтому может вызывать стресс. Естественно, от семьи она требует приспособления. В предлагаемой работе мы занимались типами и источниками родительского стресса в первые дни и в период адаптации детей на детский сад. На первом этапе исследования были проведены три фокус-групповых дискуссии, в которых участвовало 20 родителей. Второй этап предназначался для анализа опыта родителей при помощи вопросника (корпус составили 163 родителя). Полученные результаты указывают на то, что в опыте родителей, который характеризуется высоким стрессом, наибольшей частотностью отличаются события, связанные с реакциями ребенка, а также перемены в уже приобретенных навыках. Несколько меньшей частотностью отличаются эмоциональные реакции родителей и изменения в функционировании семьи. При сопоставлении ответов отцов и матерей не были получены статистически значимые различия в частотности тех или иных видов опыта. В общем, родители оценивают, что опыт, связанный с адаптацией детей на детский сад, не вызывает стресс высокой интенсивности. Отметим, что матери период адаптации детей на детский сад оценивают гораздо более стрессным, чем отцы. Результаты исследования важны для будущих исследований в области эффектов родительского стресса при адаптации детей на детский сад на оптимальное функционирование семьи, а предлагаются и практические рекомендации для работы с семьями дошкольников.

Ключевые слова: адаптация на детский сад, родительский стресс, фокус-группы.